

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ВИБОРУ ОБ'ЄКТА ДОСЛІДЖЕННЯ В ГЕОГРАФІЧНІЙ НАУЦІ

Яроменко О. В.

кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри географії і туризму
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0002-2259-1046

Романів А. С.

кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри географії і туризму
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0002-0547-282X

Токар О. І.

старший викладач кафедри географії і туризму
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0002-3970-2427

У статті здійснено теоретико-методологічний аналіз вибору об'єкта дослідження в географічній науці. Історія виокремлення об'єкта географічної науки є складною, з огляду на предметну сферу географії. Аналіз історико-географічних вивчень засвідчує, що загальним об'єктом географічних наук пропонували вважати «геопростір», «природно-суспільне середовище», «природне середовище, змінене людиною», «географічне середовище», «геоверсум», «географічний універсам», «географічну оболонку», «ландшафтну оболонку».

Проаналізовано об'єкт дослідження географічної науки за різними авторами.

Учені С. Мороз, В. Онопрієнко та С. Бортник підкреслюють, що загальним об'єктом дослідження для географічної науки доцільно вважати географічне середовище. Думку про те, що «географічне середовище» слід розглядати як основний об'єкт дослідження, можна знайти й у більш ранніх працях учених-географів. Низка вчених не визнає географічне середовище об'єктом вивчення географії. О. Топчієв у своєму навчальному посібнику «Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики» (2005 р.) зазначає, що географія охоплює вивчення явищ різного масштабу – від мікросередовища до географічної оболонки планети Земля.

Доходимо висновку, що загальний об'єкт географічної науки інтерпретується неоднозначно, що виражається у використанні різних термінологічних варіантів. Для його визначення застосовують різноманітні підходи. Найбільш поширеним підходом у географічній науці є геосферний.

У сучасній науці географія не має окремого універсального терміна, який би однозначно визначав земну оболонку як єдиний об'єкт із сукупністю всіх її геосфер. Традиційно для географії використовують термін «географічна оболонка». О. Топчієв, Д. Мальчикова у своїй праці «Методологічні засади географії» (2019 р.) пишуть, що поняття «ландшафтна оболонка Землі» становить теоретико-методологічну основу географічної науки. Так, введення нового поняття – ландшафтна оболонка Землі – зумовлює певні методологічні трансформації предметної сфери географії.

Теоретико-методологічний аналіз відіграє важливу роль у виборі об'єкта дослідження в географічній науці, оскільки саме завдяки йому досягається наукова обґрунтованість, послідовність й ефективність усього процесу дослідження.

Ключові слова: географічна наука, об'єкт дослідження, географічна оболонка, географічне середовище, ландшафтна сфера.

Yaromenko O. V., Romaniv A. S., Tokar O. I. Theoretical and methodological analysis of the selection of research objects in geographical science

The article provides a theoretical and methodological analysis of the selection of research objects in geographical science. The history of distinguishing objects of geographical science is complex due to the subject area of geography. An analysis of historical and geographical studies shows that the general object of geographical sciences was proposed to be considered as "geospace", "natural and social environment", "natural environment changed by man", "geographical environment", "geoversum", "geographical universe", "geographical shell", "and landscape shell".

An analysis of the object of study in geographical science by various authors has been carried out.

Scientists S. Moroz, V. Onoprienko and S. Bortnyk emphasise that it is appropriate to consider the geographical environment as the general object of study for geographical science. The idea that the "geographical environment" should be considered as the main object of study can also be found in earlier works by geographers. A number of scientists do not recognise the geographical environment as an object of study in geography. O. Topchiiev, in his textbook "Social and Geographical Research: Methodology, Methods, Techniques" (2005), notes that geography encompasses the study of phenomena of various scales – from the microenvironment to the geographical shell of the planet Earth.

We conclude that the general object of geographical science is interpreted ambiguously, which is reflected in the use of different terminological variants. Various approaches are used to define it. The most common approach in geographical science is the geospheric one.

In modern science, geography does not have a separate universal term that would unambiguously define the Earth's shell as a single object with a set of all its geospheres. Traditionally, the term "geographical shell" is used in geography. O. Topchiiev and D. Malchikova, in their work "Methodological Foundations of Geography" (2019), write that the concept of the "landscape shell of the Earth" forms the theoretical and methodological basis of geographical science. Thus, the introduction of a new concept – the landscape shell of the Earth leads to certain methodological transformations in the subject area of geography.

Theoretical and methodological analysis plays an important role in selecting the object of research in geographical science, since this analysis helps to achieve scientific validity, consistency and effectiveness of the entire research process.

Keywords: *geographical science, object of research, geographical shell, geographical environment, landscape sphere.*

Вступ. Теоретико-методологічний аналіз при виборі об'єкта дослідження в географічній науці має ключове значення, оскільки саме він забезпечує наукову обґрунтованість, логічність й ефективність усього дослідницького процесу.

У сучасних умовах, які характеризуються інтенсивними процесами глобалізації, стрімкою урбанізацією, загостренням геоecологічних проблем, географічна наука постійно стикається з необхідністю аналізувати дедалі складніші об'єкти дослідження. Сюди входять як традиційні природні ландшафти, так і комплексні соціально-економічні системи, а також складні геопросторові процеси, що відображають динаміку сучасного світу.

З огляду на це, аналіз об'єкта географічної науки набуває особливої актуальності завдяки своїй багатofункціональній ролі, сприяє науковому обґрунтуванню вибору об'єкта дослідження, виокремлюючи серед багатьох можливих варіантів саме ті, які найбільш релевантні в межах конкретної проблематики. Аналіз об'єкта дослідження

в географії допоможе уникнути методологічних похибок під час формування мети та постановки завдань дослідження. Це значно підвищує ефективність наукового процесу, оскільки дає змогу чітко структурувати роботу та уникнути втрат часу через неправильний початковий підхід.

Проблема вибору об'єкта дослідження в географічній науці дає змогу інтегрувати знання з різних сфер – природничої, соціальної та економічної – для створення цілісного й більш повного бачення об'єкта вивчення. Застосування такого міждисциплінарного підходу сприяє найточнішому аналізу сучасних викликів за напрямками географічних знань.

Теоретико-методологічний аналіз вибору об'єкта дослідження в географічній науці у своїх працях здійснюють М. Влах, С. Бортник, С. Мороз, В. Онопрієнко, Д. Мальчикова, О. Романів, О. Топчів та ін.

Мета статті – здійснити теоретико-методологічний аналіз вибору об'єкта дослідження географії як науки.

Методи та методики дослідження. У процесі дослідження застосовано методи системного аналізу та синтезу, наукового пізнання й узагальнення, історико-географічний та порівняльний методи. Авторами проаналізовано огляд дискусій щодо об'єкта дослідження в географії як науці в історичному аспекті.

Результати. У наукових колах є різні підходи до визначення об'єкта дослідження, проте єдиної спільної позиції із цього питання поки що не сформувався. Об'єкт дослідження – це певний фрагмент реальності, на який спрямована увага науки [3].

М. Влах зазначає, що об'єкт наукового пізнання – предмет, явище матеріального або духовного світу, сфера дійсності, на яку спрямована пізнавальна діяльність суб'єкта. За онтологічним критерієм виокремлюють такі типи об'єктів наукового пізнання: реальні, концептуальні, віртуальні. За ступенем узагальнення об'єкт поділяється на загальний та конкретні. За формою існування об'єкт можна розглядати як емпіричний та абстрактний, а за способом створення – ідеалізований та конструктивний [1]. Тому сфера дійсності, на яку спрямована пізнавальна діяльність суб'єкта, може бути різною. Історія виокремлення об'єкта географічної науки є складною, з огляду на предметну сферу географії.

Є різні підходи до виокремлення об'єкта дослідження географії як науки.

Аналіз історико-географічних вивчень засвідчує, що загальним об'єктом географічних наук пропонували вважати «геопростір» (І. Кант, А. Геттнер), «природно-суспільне середовище» (Ю. Єфремов), «природне середовище, змінене людиною» (Д. Арманд), «географічне середовище» (С. Мороз, В. Онопрієнко, С. Бортник), «геоверсум» (Е. Алаєв), «географічний універсам» (В. Преображенський), «географічну оболонку» (В. Анучин, Б. Родоман, В. Шальньов), «ландшафтну оболонку» (О. Топчієв) [3].

Предметна сфера географічної науки протягом двох з половиною тисячоліть пройшла через глибокі й змістовні трансформації. Майже дві тисячі років від зародження географії у V–IV ст. до н. е. географи досліджували й описували земну поверхню, і предметом географії був землеопис. Із середини XIX ст.,

від часів А. Гумбольдта і К. Ріттера, географи вивчають вже земну оболонку як складний багатокомпонентний об'єкт, і предметом географічних досліджень стає землезнавство (за С. Рудницьким – землезнання). Наприкінці XIX ст. земну оболонку почали називати географічною, і протягом першої половини XX ст. у тогочасній радянській географії була розроблена теорія географічної оболонки Землі як виключно природно-географічного об'єкта (А. Григор'єв, С. Калесник та ін.) [6], яка привела до розмежування географії на фізичну й соціально-економічну. Відповідно до концепції географічної оболонки, розробленої А. Григор'євим, до її складу входять земна кора (літосфера), нижні шари атмосфери, гідросфера та біосфера, які характеризуються взаємною проникністю та тісною взаємодією. Географічна оболонка розглядається як цілісний об'єкт дослідження передусім у межах фізичної географії або землезнавства [3].

Учені С. Мороз, В. Онопрієнко та С. Бортник у своєму навчальному посібнику «Методологія географічної науки» (1997 р.) підкреслюють, що загальним об'єктом дослідження для географічної науки доцільно вважати географічне середовище. Це середовище, яке становить собою ту частину природи, з якою суспільство взаємодіє безпосередньо. Під час цієї взаємодії елементи географічного середовища зберігають свої природні властивості, проте набувають суспільних функцій і перетворюються на соціальні явища. Подібно до цього результати матеріальної діяльності суспільства, залишаючись соціальними явищами, у процесі взаємодії також стають складовими географічного середовища [4].

О. Романів та інші узагальнили «сутність» поняття географічне середовище в праці «Методологічні основи географічних наукових досліджень учнів Малої академії наук України» [3]:

1. У такому розумінні географічне середовище не є тотожним географічній оболонці, оскільки, будучи явищем природно-соціальним, є об'єктом дослідження всієї географічної науки. Поняття географічного середовища є основним поняттям географічної науки загалом, тоді як поняття географічної оболонки – основним поняттям лише фізичної географії [3; 4].

2. Думку про те, що «географічне середовище» слід розглядати як основний об'єкт дослідження, можна знайти й у більш ранніх працях учених-географів. Основні положення, якими автори (Григор'єв, 1966; Гвоздецький, 1979, та ін.) обґрунтовують свою думку, полягають у такому [3]:

1. Географічне середовище за обсягом близьке або збігається з географічною оболонкою, межі якої є «гранично можливими межами географічного середовища» (Гвоздецький, 1979).

2. До географічного середовища не входить власне людське суспільство, але його вивчають для людини.

3. Географічне середовище спрямовує фізичну географію на тісний зв'язок із практикою народного господарства.

4. Географічне середовище сприяє інтеграції системи географічних наук [3].

Інша група вчених (Мільков, 1967; Калесник, 1955; Арманд, 1975, та ін.) не визнає географічне середовище об'єктом вивчення географії та обґрунтовує свою думку такими міркуваннями:

1. Оскільки термін «географічне середовище» є філософським, переносити його некритично в природну науку не можна.

2. Географія досліджує такі ділянки географічної оболонки, де немає людини, і такі періоди її розвитку, коли людини не було. 3. Географічна оболонка може бути середовищем, але це лише одна з її властивостей (Мільков, 1967). 4. Визнання того, що географічне середовище є предметом вивчення фізичної географії, вносить плутанину в науку, позаяк створює подвійність у розумінні власне географічного середовища й додає поняттю про предмет фізичної географії недоречного антропоцентричного відтінку (Ісаченко, 1971). 5. Не весь зміст географії пов'язаний із суспільством (Арманд, 1975) [3; 7].

О. Топчієв у своєму навчальному посібнику «Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики» (2005 р.) зазначає, що географія охоплює вивчення явищ різного масштабу – від найближчого середовища окремої людини (мікросередовище) до географічної оболонки планети Земля [5].

Об'єктом дослідження географічної науки є певна частина реальності, яка стає пред-

метом наукового географічного пізнання. У цій сфері виділяють загальний об'єкт дослідження і конкретні об'єкти, що формують її деталізацію. Загальний об'єкт географічної науки інтерпретується неоднозначно, що виражається у використанні різних термінологічних варіантів. Для його визначення застосовують різноманітні підходи, як-от геосферний, ландшафтний, геосистемний, геосередовищний та геоніосферний.

Найбільш поширеним підходом у географічній науці є геосферний, який визначає загальний об'єкт дослідження через поняття, пов'язані із землею поверхнею, фізико-географічною оболонкою, географічною сферою, епігеосферою, геосферомом, біогеосферою, географічним простором або геопростором. Традиційно для цієї науки використовують термін «географічна оболонка». Вона розглядається як глобальна геосистема, яка об'єднує природний складник і соціальну сферу.

У період 60–70-х років ХХ століття вітчизняна географічна наука відновила інтерес до класичного підходу, сформульованого ще за часів Александра фон Гумбольдта і Карла Ріттера. Відповідно до цього підходу, земна оболонка почала розглядатися як єдиний і цілісний географічний об'єкт, інтегрований у вигляді соціоприродної геосфери. Така концепція передбачала орієнтацію на взаємозв'язок природних і суспільних компонентів, що створюють гармонійний та нерозривно пов'язаний комплекс. З'явився і новий термін – ландшафтна оболонка Землі на противагу й доповнення попередній географічній оболонці, яка розглядала земну оболонку виключно як природний феномен [5].

Більшість сучасних українських географів уточнює об'єкт дослідження географії, наголошуючи, що це не вся географічна оболонка, а саме ландшафтна оболонка (або ландшафтна сфера як її центральна й ключова частина). Ця сфера характеризується активною взаємодією і тісним проникненням різних сфер планети – неорганічної, ґрунтової та живої речовини. Її потужність варіюється від 30–50 до 150–200 метрів. О. Топчієв переконливо підкреслює, що суспільство та створений ним штучний матеріальний світ уже стали невід'ємними елементами ландшафтної оболонки. Ураховуючи

це, об'єктом дослідження всієї географії слід уважати саме ландшафтну оболонку [3].

В. Боков, Ю. Селіверстов та І. Черваньов характеризують сучасний стан географічної оболонки терміном «антропосфера». Це глобальна природно-технічна система, де виникають і розвиваються процеси, незвичні для її первісного природного стану. На думку Реймерса, термін антропосфера можна також розглядати як синонім до соціосфери. Ширше трактує поняття антропосфери М. Пістун. На його думку, до антропосфери слід зараховувати все суспільне життя людей [3; 6].

О. Топчієв, Д. Мальчикова у своїй праці «Методологічні засади географії» (2019 р.) пишуть: «Географічна наука, яка впродовж XIX–XX століть зазнала значного розподілу на окремі галузеві напрями, нині особливо потребує інтегрованих концепцій і підходів. Необхідно прискорити розвиток теорії моністичної (єдиної) географії, що об'єднує дослідження окремих компонентів із вивченням цілісної соціоприродної оболонки Землі. Поняття «ландшафтна оболонка Землі» становить теоретико-методологічну основу такого нового напрямку географічної науки, а «довкілля» представляє переважно прикладні та конструктивні його аспекти» [3; 5].

Ландшафтна оболонка Землі й довкілля є фундаментальними категоріями сучасної географічної науки: поняття ландшафтна оболонка представляє теоретичний стрижень географії, а довкілля – її прикладний і конструктивний інваріант. Автори (О. Топчієв, Д. Мальчикова) розглядають ландшафтну оболонку Землі й довкілля як вихідні категорії сучасної географічної науки [3; 5].

У сучасній науці географія не має окремого універсального терміна, який би однозначно визначав земну оболонку як єдиний об'єкт із сукупністю всіх її геосфер. Популярною залишається практика використання понять «географічна оболонка» та «ландшафтна оболонка» як синонімів, причому іноді до ландшафтної оболонки входять усі компоненти, які формують структуру земної оболонки загалом. Однак таке твердження викликає певні методологічні труднощі. Згідно з традиційним підходом, географічна оболонка розглядається як природне явище, тоді як у межах окремих

сучасних концепцій вона вже трактується як соціоприродна геосфера, що поєднує природні та суспільні елементи. Подібні розходження в трактуванні створюють основу для подальших наукових дискусій і потребують уточнення ключових понять.

Традиційний підхід, за яким географічна оболонка – суто природна геосфера, залишається потрібним для фізичної географії. Так, ландшафтна оболонка – новий термін для позначення цілісної соціоприродної геосфери, який стає необхідним [3; 5].

Настає час розглядати ландшафтну оболонку Землі як спільний і єдиний об'єкт досліджень для всієї системи географічних наук, як інтегровану й цілісну соціоприродну геосферу, у якій нерозривно й суперечливо пов'язані природа, населення його виробничою та духовною діяльністю, матеріальний світ, створений людиною. Предметна сфера географії охоплює геопросторову організацію ландшафтної оболонки Землі. Географи досліджують її склад, будову, закономірності функціонування та розвитку, а також принципи просторової і планувальної організації. Як фізична, так і суспільна гілки географії спрямовують свою увагу на один спільний об'єкт дослідження – ландшафтну оболонку Землі як цілісну соціоприродну геосферу. Введення нового поняття – ландшафтна оболонка Землі – зумовлює певні методологічні трансформації предметної сфери географії, як зазначає О. Топчієв [3; 5].

Висновки. Подані узагальнення стосовно ідентифікації об'єкта дослідження в географії не є остаточними, а лише окреслюють основні підходи, які дослідник має деталізувати в процесі виконання конкретної роботи. До того ж предметна сфера географії постійно розширюється, зокрема завдяки так званим точкам зростання в цій науці, що відкривають нові напрями та об'єкти для дослідження.

Теоретико-методологічний аналіз необхідний для чіткого визначення меж об'єкта; установлення рівня просторової організації; вибору методів дослідження, формулювання гіпотези та наукових питань, які логічно випливають із теоретичних основ та забезпечення міждисциплінарності, що є характерною рисою сучасної географії.

Теоретико-методологічний аналіз об'єкта вивчення географії як науки відіграє важливу роль у підвищенні міжнародної релевантності наукових здобутків шляхом покращення їх порівнянності та відтворюваності. Це, своєю чергою, створює сприятливі умови для активної інтеграції досліджень вітчизняної науки

в контекст глобальної академічної спільноти, сприяючи вирішенню як регіональних, так і глобальних проблем людства. Так, якісний аналіз формується як один із ключових інструментів, що забезпечує науковий прогрес і сприяє адаптації географічної науки до актуальних викликів сучасності.

Список використаних джерел

1. Влах М., Котик Л. Теорія і методологія географічної науки : навч. посіб. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 344 с.
2. Геопросторова цілісність земної оболонки: методологія дослідження: навч. посіб. / О. Г. Топчіїв та ін.; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса : Бондаренко М. О., 2024. 303 с.
3. Методологічні основи географічних наукових досліджень учнів Малої академії наук України : навч.-метод. посіб. / А. Романів, О. Романів, О. Яроменко та ін.; відп. за вип. О. Лісовий, С. Лихота. Київ, 2016. 72 с.
4. Мороз С. А., Онопрієнко В. І., Бортник С. Ю. Методологія географічної науки : навч. посіб. Київ : Заповіт, 1997. 334 с.
5. Топчіїв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики : навч. посіб. Одеса : Астропринт, 2005. 632 с.
6. Топчіїв О. Г., Мальчикова Д. С. та ін. Методологічні засади географії : підручник. Одеса : Одеськ. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 352 с.
7. Учнівські науково-дослідницькі роботи з географії: методологія та методика: навч.-метод. посіб. / В. О. Мартинюк, А. С. Романів, О. Я. Романів, В. П. Селецький, О. В. Яроменко; за ред. О. Я. Романів. Рівне, 2014. 228 с.
8. Шаблій О. І. Основи суспільної географії : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 295 с.

References

1. Vlah, M., & Kotyk, L. (2018). Teoriia i metodolohiia heohrafichnoi nauky [Theory and methodology of geographical science]: Navch. posib. Lviv : LNU imeni Ivana Franka. [in Ukrainian].
2. Neoprostorova tsilisnist zemnoi obolonky: metodolohiia doslidzhennia [Geospatial integrity of the earth's shell: research methodology]: Navch. posib. / O. H. Topchiiev et al.; Odes. nats. un-t im. I. I. Mechnykova. (2024). Odessa : Bondarenko M. O. [in Ukrainian].
3. Romaniv, A., Romaniv, O., Yaromenko, O., et al.; vidp. za vyp. O. Lisovyi, S. Lykhota. (2016). Metodolohichni osnovy heohrafichnykh naukovykh doslidzhen uchniv Maloi akademii natsii Ukrainy [Methodological foundations of geographical scientific research by students of the Small Academy of Sciences of Ukraine]: Navch.-metod. posib. Kyiv. [in Ukrainian].
4. Moroz, S. A., Onopriienko, V. I., & Bortnyk, S. Yu. (1997). Metodolohiia heohrafichnoi nauky [Methodology of geographical science]: Navch. posib. Kyiv: Zapovit. [in Ukrainian].
5. Topchiiev, O. H. (2005). Suspilno-heohrafichni doslidzhennia: Metodolohiia, metody, metodyky [Social and geographical research: methodology, methods, techniques]: Navch. posib. Odessa : Astroprint. [in Ukrainian].
6. Topchiiev, O. H., Malchukova, D. S., et al. (2019). Metodolohichni zasady heohrafii [Methodological foundations of geography]: Pidruchnyk. Odessa : Odes. nats. un-t im. I. I. Mechnykova. [in Ukrainian].
7. Martyniuk, V. O., Romaniv, A. S., Romaniv, O. Ya., Seletskyi, V. P., & Yaromenko, O. V. (2014). Uchnivski naukovodoslidzhni roboty z heohrafii: Metodolohiia ta metodyka [Student research papers in geography: methodology and techniques]: Navch.-metod. posib. Rivne. [in Ukrainian].
8. Shablii, O. I. (2012). Osnovy suspilnoi heohrafii [Fundamentals of social geography]: Pidruch. dlia stud. vyshch. navch. zakl. Lviv : LNU imeni Ivana Franka. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 18.11.2025

Стаття прийнята 09.12.2025

Статтю опубліковано 23.12.2025